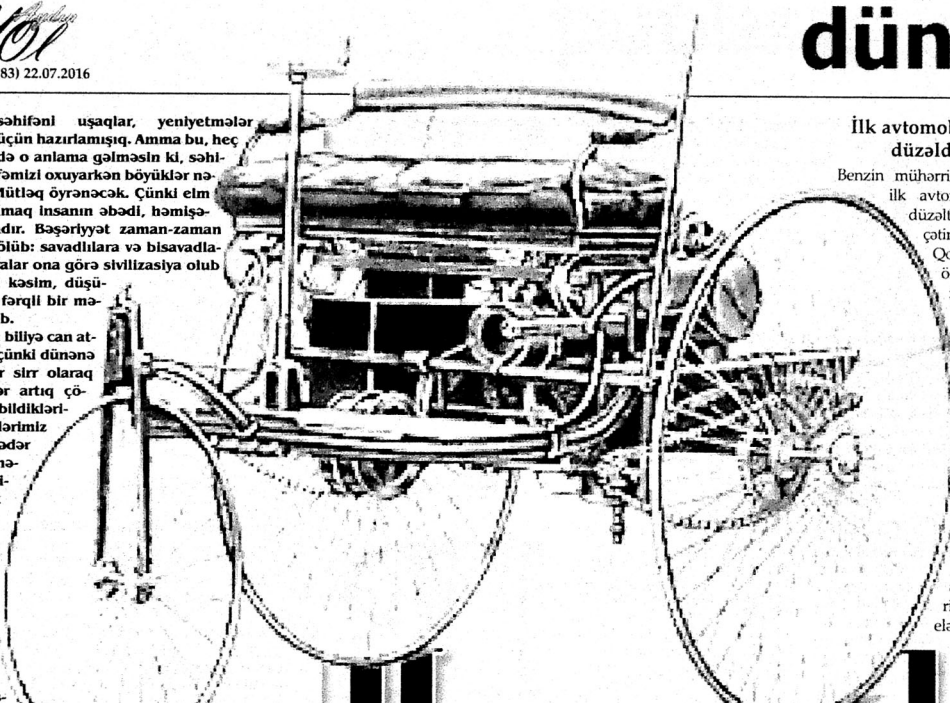

Bu səhifəni uşaqlar, yeniyetmələr üçün hazırlamışıq. Amma bu, heç də o anlama gəlməsin ki, səhifəmizi oxuyarkən böyüklər nə sə öyrənməyəcək. Mütləq öyrənəcək. Çünki elm öyrənmək, savad almaq insanın əbədi, həmişə-cavan arzularındandır. Bəşəriyyət zaman-zaman adamları iki yerə bölüb: savadlılara və bisavadlara. Bütün sivilizasiyalar ona görə sivilizasiya olub ki, içindəki savadlı kəsim, düşünən insanlar artıb, fərqli bir mədəniyyət yarada bilib. Müasir dövrdə elmə, biliyə can atmaq daha vacibdir, çünki dünyəvi kimi qarşımızda bir sır olaraq qalan çox mətləblər artıq çözümləndirilib, bilmədiklərimiz azalır. Amma nə qədər öyrənsək də, bilmədiklərimiz bildiklərimizdən qat-qat çox olaraq qalacaq. Səhifəmizi muntəzəm izləsəniz, minlərlə mürəkəb sualın sadə cavabını tapacaqsınız. Bu mətləblərin əksəriyyəti ilə orta məktəbdə rastlaşmışıq, amma təəssüf ki, dərsliklərimizin, nədənsə, həmişə qalız olan elmi dili ucubətindən çox şey əz edibilməmişik. Biz heç də o iddiada deyilik ki, "Hər suala bir cavab" rubrikamızı izləyə-izləyə savadlanacaq, alim olacaqsınız. Məqsəd uşaqlarımızın dünyagörüşünün genişləndirilməkdir, onları həmişə diqqət mərkəzində olan maraqlı həmsöhbətə çevirməkdir.

İlqar ƏLFİ

İlk avtomobili kim düzəldib?

Benzin mühərriki ilə çalışan ilk avtomobili kimin düzəldiyini demək çətindir. Alman Qotlib Daymler özünün ilk benzin avtomobilini 1887-ci ildə düzəldib; elə həmin il iki fransız müxtəssisi qoşma qurğusu və sürət ötürücüsünün patentini aldı. Demək lazımdır ki, bu iki qurğu ingilis avtomobillərində, əsasən, eləcə də qalır.

Hər suala

İlk şəkillər nə vaxt yaranıb?

Bir çox müasir rəsmlər dünyamızı təsvir etməyə çalışaraq şəkillər, tablolar çəkirlər. Lakin insan ilk şəkilləri çəkməyə başlayanda qəz qəz bəzə belə bir vəzifə qoymurdu. Min illər bundan qabaq yaşamış ibtidai insanların mağaralarında heyvanları ustalıqla əks etdirən qayaüstü təsvirlər tapılıb. Həmin təsvirlərdən ibarət çox geniş bir kolleksiya Azərbaycan, Qobustandakı qədim insan məskəni olmuş qayalardadır. İnsanlar orada daş dövründə yaşayıblar.

Neçə min il əvvəl, Misir sivilizasiyası yarananda da şəkillər real həyatı əks etdirirdi. Misirlilər ölümdən sonrakı həyatı inanırdılar və ona görə də sərdabələrində həyatları boyu rast gəldikləri şeylərin təsvirini çəkirdilər. Kişi, qadın, uşaq, heyvan, qayıq və daha nələr...

Əgər çinliləri çixsaq, yəqin, qədim yunanların bütün zamanların ən istedadlı rəsmlərini saymaq olar. Onlar şöhrətlərin zirvəsinə eramızdan əvvəl V əsrdə çatmışdılar. Yunan sənətkarları öz qarşılarına bütün təsvirlərini də həykdələrdə təsvir etmək kimi bir vəzifə qoymuşdular. Onların əsərlərində həyat əks olunurdu, amma adi həyat yox, kamil həyat, ideal həyat.

Yaxın Şərqdə yaranan xristianlıq incəsənətinə əhəmiyyətli dəyişikliklər gətirdi.

Qədim incəsənətin naturalizmi Şərqi üslubunda simvolizmlə əvəz olundu. Orta əsrlərdə, təxminən V-XV yüzilliklər arasında freska və kitab illüstrasiyası sənəti inkişaf etdi. Freskalar fırça ilə hələ nəm olan suvağın üzərində çəkilirdi deyər, quruyandan sonra təsvir divarla birlikdə sərtləşərək daha möhkəm olur və əsrlər boyu yaşayırdı. Əlyazmaları, yaxud kitablar üçün illüstrasiyaları isə rəhbərlər çəkirdi. Onlar maraqlı və mürəkəb baş hərfər yaradırdı, bütöv səhifələrdə gözəl şəkillər çəkirdilər. Bir çox kalligrafiq şriftdə də məhz onlar tərəfindən yaradılıb.

Papirus nədir?

Üzərində yazmağın mümkün olduğu ilk material papirus adlanan bitkindən hazırlanırdı. Bu ixtirarı misirlilər eramızdan təxminən 2000 il qabaq ediblər. Təqribən 2500 il ərzində papirus yazı yazmaq üçün yeganə material idi. Papirus qamışkimi millərə aid, cillər fasiləsindən olan bir bitkidir. Onun hündürlüyü 1-3 metr arasında, saplağı yumşaq, qalınlığı isə bəzən insan əli boyda olur. Saplağın başında aşağı sallanan nazik saçaqlar var - pirtlaşiq, cod qadın saçına bənzəyir. Papirusun yarpaqları xırda, kökü güclüdür. Roma tarixçisi Plinyi papirusun hazırlanması prosesini yazmışdı. Bitkinin saplağını doqrayırdı və düzəlirdilər. Ən enli və daha qiymətli hissə saplağın ortalarından çıxarıldı.

Bu zolaqları yan-yanə düzürdülər, üstlərinə başqa zolaqlar düz bucaq altında kəndələrinə düzülürdü. Sonra onları bir-birinə Nil çayının ıllı suyu, ya da buğda nişastası ilə yapışdırırdılar. Bu yolla alınan vərəqləri hamarlayırdı və günün altında qurudurdular. Bir zamanlar papirus Misirdə istehsal olunan ən əsas əmtəə sayılırdı.

Uzun əsrlər boyu bütün diplomatik sənədlər papirus üzərində yazılırdı - onda hələ perqament ixtira olunmamışdı. Hər vərəğin üzərində onun keyfiyyətinə daləlat edən möhür basılırdı. Papirusun nazik zolaqlarından zənbil də hörürdülər. Daha qalın zolaqlar həşir, yelkən istehsalına gedirdi, bitkinin orta, ətli hissəsindən yoxsular şorbə bişirirdi, qurudulmuş papirus isə yənəcə kimi karə gəlirdi. Beləliklə, siz artıq gördünüz ki, bu bitkinin qədim zamanlarda necə böyük əhəmiyyəti vardı...

Tütün çəkməyə nə vaxt başlayıblar?

Tütünün ilk olaraq yetişdirən, onun tüstüsünü ciyərlərinə çəkən Şimali və Cənubi Amerika hinduları olub. Xristofor Kolumb və digər səyyahlar Amerika torpaqlarına gələndə aşkar olub ki, yerli xalqlar tütündən ən müxtəlif məqsədlərlə istifadə edirdilər. Məsələn, onlar "sülh çubuğu" adlanan çubuqlara tütün dolduraraq onu sülh niyyətinə olduqlarını nümayiş etdirmək üçün çəkirdilər.

Hindular həm də belə güman edirdilər ki, tütünün müalicəvi xassələri də az deyil. Ona görə də özlərini müxtəlif xəstəliklərdən qorumaq üçün tütünü çəkirdilər.

İlk dəfə tütün Avropaya XVI əsrdə gətirilib, çünki onun müalicəvi əhəmiyyətinə avropalılar da inanırdı. Tütün çəkmək üçün çubuğu isə Virjiniyanın ilk qubernatoru Ralf Leyn gətirmişdi. 1856-cı ildə o, hindu çubuğunu ser Uolter Reyliyə bağışlamış, istifadə qaydalarını ona öyrətmişdi.

1609-cu il üçün artıq Londonda o qədər çox çubuq, qalın düzəldirdi ki, onun istehsalı ilə məşğul olan sənətkarlar bir səxdə birləşdilər. Bizim zamanlarda tütünün əksər hissəsi, təbii ki, siqaretlər şəklində işlədilir. Siqaret çəkməyin də köhnə tarixçəsi var. Hələ ilk ispan səyyahları Vest-Hindistan və Meksikada yaşayan hindu xalqlarının siqaret çəkdiqlərini öz gözəlliyiylə görmüşdülər.

Vest-Hindistanda tütünün nazik palma çubuğına büküldülər. Meksikada isə bu məqsədlə qarğıdalı yarpaqlarından istifadə olunurdu. Siqaret üçün ilk dəfə kağızdan istifadə edən ispanlar olub. Siqaret çəkmək Aralıq dənizi və Qara dəniz ətrafındakı ölkələrdə, əsasən də türklərin təsiri altında olan yerlərdə geniş yayılmışdır. Krm müharibəsində iştirak edən ingilis ordusu türk siqaretlərini ilk dəfə Londonda götrirdi. Bir neçə ildən sonra Londonda ilk siqaret fabriki açıldı.

Təbii ki, hal-hazırda bəzi ingilis avtomobillərinin avtomatik sürət qutusunu var, amma bu ixtira Amerikada daha populyardır.

İngiltərə avtomobil istehsalının pioniəri F.U.Lançester olub. O, özünün ilk avtomobilini 1895-ci ildə istehsal edib. Həmin avtomobilin o zaman üçün iki müasir təkmilləşdirməsi pnevmatik şinlər və milləri olan təkərlərdən ibarət idi. Həmin andan etibarən avtomobilin inkişaf çox sürətləndi. Əvvəllər avtomobillərin istehsalına potensial investorların diqqətini cəlb etmək çox çətin idi. Gənc amerikalı ixtiraçı Henri Ford elə bir avtomobil layihələndirdi ki, insanlara çox ucuz satıla biləcədi.

Avtomobil istehsalının başlanğıc dövrlərində maşınlar yalnız varlı insanların ixtiyarında idi deyə, Fordun eksperimenti uğurlu oldu. Bu, dünyanın ən iri avtomobil zavodunun - Ford zavodunun yaranması ilə nəticələndi. Bu zavod bütün dünya əhalisi üçün alqatan, nisbətən ucuz, etibarlı maşınların istehsalı ilə məşğul idi. Henri Ford avtomobil sənayesinə iki yenilik gətirdi: standartlaşdırma və kütləvi istehsal.

İlk sikkələr nə vaxt düzəldilib?

Sikkə müəyyən çəkiddə olan metal parçasıdır. Hər sikkənin üzərində onun harada buraxıldığını göstərən qeyd olur. İlk sikkələr eramızdan əvvəl VII əsrdə İdiyalılar tərəfindən buraxılıb. İdiyalılar Kiçik Asiyadan on qüdrətli xalqlardan idi.

Həmin o ilk sikkələri elektron adlanan materialdan hazırlayırdılar. Onun 75 faizi qızıl, 25 faizi gümüş idi. Stater, yaxud standart adlanan bu pullar ölçüsünə və formasına görə noxudu xatırladırdı. Bu sikkələri görən yunanlar onların xeyrini anlamış, özləri də sikkələr vurmağa başlamışdılar.

Təxminən yüz ildən sonra Yunanistanın, Kiçik Asiyaın bir çox şəhərlərində, Egey dənizi adalarında və Sicilyada, habelə İtaliyanın canubunda belə sikkələr düzəldirdi. Ən qiymətli qızıl sikkələr idi. Sonra gümüş və nəhayət, mis sikkələr gəlirdi. Yunanlar belə sikkələri təxminən 500 il ərzində zərb edirdilər. Bu ideyanı onlardan götürən romalılar da təxminən 500 il bununla məşğul oldular. Lakin sonralar sikkəçilik sənəti özünün tənəzzül dövrünü yaşadı, təxminən 500-cü ildən 1400-cü ilədək sikkələr çox nazik və yüngüldürdü.

kiminsə özünün düzəltmədiyi bir şeyə ehtiyacı olurdusa, ona lazımlı malı olan şəxsi tapır və həmin malın əvəzində nəsə təklif edirdi. İbtidai insanların istifadə etdiyi ilk "pul" adətən geymək, yaxud yemək mümkün olan şeylər idi. Amerika hinduları bu məqsədlə "vampum" adlandırılan oyma baliqçuqlarından istifadə edirdilər.

Pulun başqa növü tütün, taxıl, heyvan dərisi, duz və paxla idi. Lakin axırda metal parçaları pulun bütün qalan növlərini sıxışdırıb çıxardırdı. Metaldan pul kimi istifadə edən ilk xalq lidiyalılar olub. Bu xalq Kiçik Asiyada yaşayırdı. Eramızdan əvvəl VIII əsrdə onlar çəkişi və gümüşü eyni olan, asanlıqla tanınan metal pullar düzəltməyə başladılar. Əslində, qızıl və gümüşdən əvvəllərdə pul kimi istifadə olunurdu, amma onda bu qiymətli materiallar pul şəklində deyildi.

Bu "kağız pullar" həqiqətən kağız olduğuna görə onunla davranmaq qızıl-gümüşlə davranmaqdan daha təhlükəsiz idi. Tezliklə, əvvəlcə bankalar, sonra isə hökumətlər belə kağız zamanotnamələrin hazırlanmasına başladılar. Kağız pullar belə yarandı.

İlk təyyarə havaya nə vaxt qalxıb?

Qədim miflərdə uçmağa çalışan insanlar dəfələrlə xatırlanırdı. Məsələn, Dedalın oğlu İkar. O, lələk və mumdan düzəltiyi qanadları taxıb uçmuşdu. İkarın nümunəsi sonralar, uzun əsrlər boyu özünü yüksək yerlərdən tullayaraq belinə bağladığı kövrək qanadlar vasitəsiylə uçmağa cəhd göstərən insanların həlak olmasına səbəb oldu. Tədricən insanlar anlamğa başladılar ki, onlar heç vaxt quş kimi uça bilməzlər. Uçmaq üçün tamam yeni bir üsul gərək idi.

İnsan əsl uçulardan hələ də çox uzaq idi. Havadan ağır uçan məşhür ilk modeli 1804-cü ildə meydana çıxdı. Bu, sahəsi 994 kvadrat santimetr olan quyruqlu çarpələng idi. 1848-ci ildə Con Strinqfellov adlı birisi 9 metrlik maili sim üzərində buxar mühərriki ilə çalışan monoplanın sınağını keçirdi. Aparat simin üzəriylə yuxarı uçur və onun sonunda ki katan ekrana dirənib dururdu.

Bəzi məlumatlara əsasən, 1882-ci ildə rus itirəci Aleksandr Mojayski buxar mühərriki ilə çalışan nəhəng təyyarədə havaya qalxmışdı. 1896-cı ildə isə doktor Samuel Pirpont Lenqli 5 metrlik qanadları olan biplanda uğurlu uçuş keçirərək 925 metr məsafə qət etmişdi. 1903-cü ilin 17 dekabrında isə Orvil Rayt öz təyyarəsinin mühərrikinə işə salaraq, havaya qalxdı.

İndiki meyarlarla götürəndə Raytın uçuşu elə bir şey deyildi: o, cəmi 36 metr uçmuşdu. Lakin bu, bəs etdi ki, Orvil və onun qardaşı Uilbur ilk təyyarəni düzəldən və onu idarə edərek uça bilən ilk insanlar kimi qəbul olunsun.

İlk uğurlu uçuş 1902-ci ildə Santos-Düpon mühərrikiylə işləyən biplanda Preston Uotson adlı birisinin cəhdi sayılır, amma bu faktın rəsmi təsdiqi yoxdur.

Bizim adlarımızın mənası nədir?

Təbii ki, adın əsas vəzifəsi onu daşıyan adamın başqalarından fərqləndirilməsidir. Başar tarixinin başlanğıcından körpələrə ad ya anadan olan kimi, ya da sonra verilir. Lakin qədim zamanlarda valideynlər öz övladlarına ad verərkən,

bir cavab

Lakin XV əsrdə zərb sənətinin çiçəklənməsi dövrü başlandı. Sikkələrə daha çox metal sərf olunmağa başlandı, onların görkəmini gözəlləşdirmək üçün istedadlı rəssamlar cəlb edildi. Britaniyanın ilk sikkələri hələ Roma istilasınadək düzəldirdi. Normand istilası dövründə isə ölkədə 70 zərbxana vardı. Lakin 1850-ci ildə Kral zərbxanası sikkə istehsal edən yeganə müəssisə oldu.

İlk pullar nə vaxt yaranıb?

İnsan kifayət qədər uzun müddət pulsuz keçinib. O, bizim indi barter adlandırdığımız müamillərdən istifadə edirdi. Əgər

O zamanlar hər iki metaldan küllələr tökülürdü və müamilə üçün gərək olan tikəni küllədən kəsirdilər. Amma bu küllələrin təmizliyinə, kəsilmə təklərinə diqqətə ehtiyac yox idi. İlk dəfə məhz lidiyalıların ağılına gəlmiş ki, pulların üzərinə zəmanət nişanəsi olaraq, cürbəcür təsvirlər çəksinlər.

Başqa xalqlar da bu ideyanı onlardan alaraq işə girişdilər və tədricən puldan istifadə hər yana yayıldı. Sonralar kiminsə ağına gəldi ki, inanılmış bir adamın dilindən pul verəcəyi barədə alınan söz özü də əl-pul hesab oluna bilər. Ona görə də zərğarlar, tacirlər və sələmçilər ilk tələbdə pul ödəyiciləri haqda yazılı iltizamnamələr hazırlamağa başladılar.

Bizim bildiyimiz qədər, belə bir ideyanı ilk dəfə Rojer Bekon (1214-1292) ifadə etmişdi: "Uçmaq üçün ortasında adam oturan mühərriklər düzəltmək mümkün bir şeydir..." XVII yüzillikdə insan havadan yüngül olan aparatlar vasitəsiylə uçmaq üzərində işə başladı və içinə isti hava, yaxud hidrogen qazı doldurulmuş hava şəraitində ilk uçuşlar başladı.

Lakin hava şəraitinin böyük qüsuru bu idi ki, onun sərnişinləri tamamilə havanın şiltaqlıqlarından asılı idilər və belə uçuş aparatları somtini, istiqamətini daim itirərək tamamilə başqa yerlərə gedib çıxırdı.

